

DE VLAAMSE PARALEGAL

Een hogeschoolbreed onderzoek naar de
arbeidsmarktpositie van de rechtspracticus

Renaat Hoop
Mieke Verheyde

Frank Duquet
Roselien Leens
Nico Nijsten
Anne Ooms
Milenka Segers
José Tummers
Lien Van Abbenyen
Rik Vanderhaeghe
An-Katrien Van Rensbergen
Mathieu Verkempinck

INHOUD

Hoofdstuk 1. Onderzoeksopzet 5

1. Inleiding	7
1.1 Een nieuwe juridische opleiding	7
1.2 Een nieuwe juridische professional	11
1.3 Aanleiding voor dit onderzoek	15
2. Onderzoeksvragen	17
3. Onderzoeksmethode	20
3.1 Alumni-enquête	21
3.2 Werkgeversenquête	22
4. Leeswijzer	25

Hoofdstuk 2. Alumni-enquête 27

1. Methodiek	29
2. Bevindingen	37
2.1 Studieloopbaan	37
2.2 Beroepsloopbaan	50
2.3 Belang van verschillende kenniscomponenten	62
2.4 Taken en frequentie	72
2.5 Positie op de werkplek	91
2.6 Jobtevredenheid	98
2.7 Perceptie paralegals	114

Hoofdstuk 3. Werkgeversenquête 119

1. Inleiding	121
2. Methodiek	122
3. Bevindingen	126
3.1 Respondenten	126
3.2 Rekrutering van paralegals	128
3.3 Functievorming	133
3.4 Takenpakket	138
3.5 Tevredenheid	139
3.6 Doorgroeimogelijkheden	141
3.7 Toekomst	144

Hoofdstuk 4. Conclusies 151

1. Werkveld van de paralegal	154
2. Competenties van de paralegal	156
3. Takenpakket van de paralegal	158
4. Functievorming bij de paralegal	161
5. Tevredenheid bij de paralegal	165
6. Toekomst van de paralegal	170
7. Slotconclusie	172

Bijlagen 177

Bijlage 1. Alumni-enquête	178
Bijlage 2. Werkgeversenquête	198
Bijlage 3. Werkgeversinterview	217
Bijlage 4. Beschrijving takenclusters	220

Bibliografie 222

HOOFDSTUK 1

ONDERZOEKS- OPZET

1. INLEIDING

1. Wie schrijft of spreekt over de ‘mensen van het recht’¹ verwijst doorgaans naar de traditioneel juridische beroepen zoals de advocaten, notarissen en gerechtsdeurwaarders, de magistraten, procureurs en griffiers in overheidsdienst en de bedrijfsjuristen. Sinds ruim twee decennia is het juridische werkveld nochtans een professional rijker met de ‘paralegal’. De paralegals of rechtspractici komen in zowat iedere juridische werkkring voor en ze worden ook steeds talrijker. Ze vinden vlot een plaats op de arbeidsmarkt. En toch is af en toe een zeker onbehagen merkbaar: ‘de paralegal’ is bij het grote publiek immers nog niet alom bekend zoals ‘de jurist’ of ‘de boekhouder’ dat wel zijn. Daardoor kunnen paralegals zich soms wat onzeker voelen over hun eigen beroepsprofiel. Hogescholen stellen ook vast dat een aanzienlijke groep afgestudeerden de behoefte voelt om verder te studeren en daarbij dikwijls kiest voor de master in de rechten. Als relatief nieuwe beroepsgroep lijken de paralegals nog wat zoekende naar hun positie in het juridische beroepenveld.² Wie is die ‘paralegal’ eigenlijk en wat is zijn plaats op de juridische arbeidsmarkt? Heeft hij daar na ruim twee decennia zijn eigen plaats weten te veroveren?

1.1 Een nieuwe juridische opleiding

2. In de professionele bacheloropleiding bedrijfsmanagement bestaat de afstudeerrichting rechtspraktijk. Acht Vlaamse hogescholen bieden vandaag deze opleiding³ aan: de Artesis Plantijn Hogeschool (AP Hogeschool), de Arteveldehogeschool (AHS Gent),

1 Zie bv. A. BRUYNINCKX, en F. VAN LOON, *Burger, Recht & Samenleving – De werking van Justitie en de juridische beroepen*, Brussel, Koning Boudewijnsstichting, 1998, 65 p.; L. HUYSE en H. SABBE, *De Mensen van het Recht*, Gent, Halewyck, 1997, 245 p. en B. HUBEAU, S. GIBENS, S. MERCELIS, S. PARMENTIER, P. PONSMAERS, K. VAN AEKEN, G. VANDE WALLE, en J. VAN HOUTTE (ed.), *Dialogen tussen Recht en Samenleving: een handboek over het rechtssociologisch onderzoek in Vlaanderen*, Leuven, Acco, 2012, 864 p.

2 R. BOONE, “Rechtspractici missen nog altijd duidelijk profiel”, *Juristenkrant* 25 juni 2014, 8; J. VAN DELM, “Wie zijn de Belgische rechtspractici?”, *Juristenkrant* 7 november 2012, 6.

3 Hoewel het dus strikt gezien over een afstudeerrichting gaat binnen een ruimere opleiding, zullen wij in het vervolg van deze tekst dikwijls naar ‘rechtspraktijk’ verwijzen als een ‘opleiding’ in de meer algemene betekenis van een samenhangend geheel van leerprocessen gericht op het verwerven van kennis-, vaardigheids- en attitude-elementen op een bepaald terrein, omdat die term ‘opleiding’ meer aansluit bij het algemeen taalgebruik.

de Hogeschool Gent (HOGENT), de Hogeschool PXL (Limburg), de Hogeschool VIVES, de Karel de Grote Hogeschool (KdG), de Thomas More Hogeschool, en de Hogeschool UC Leuven-Limburg (UCLL).

3. De opleiding rechtspraak bestaat in haar gesubsidieerde vorm nog maar sinds 1986 als opleiding in het hoger onderwijs voor sociale promotie. Enkele jaren later kreeg de Plantijn Hogeschool in Antwerpen de toelating om die opleiding te hervormen tot een basisopleiding met volledig leerplan.⁴ De opleiding is een voortvloeisel uit de privéopleiding die in 1974 op poten was gezet op initiatief van de Antwerpse notarissen en gerechtsdeurwaarders. Die hadden toen nood aan praktisch juridisch geschoold personeel.⁵ De opleiding is dus ontstaan vanuit een vraag op de arbeidsmarkt en werd in de beginfase niet gestuurd door de hogescholen.⁶ In 1994 reduceerde het Hogeschooldecreet⁷ de aparte opleiding tot een afstudeerrichting binnen de opleiding bedrijfsmanagement. Sindsdien wordt rechtspraak in meerdere hogescholen aangeboden.
4. De opleiding rechtspraak is een driejarige opleiding in het zogenaamde ‘hoger professioneel onderwijs’⁸ die resulteert in een professioneel bachelordiploma.⁹ Een professionele bacheloropleiding beoogt de studenten tot een niveau van algemene en specifieke kennis en competenties te brengen, nodig voor de zelfstandige uitoefening van een beroep of groep van beroepen, en is gestoeld op de toepassing van wetenschappelijke en praktijkkennis.¹⁰ De professionele bachelor rechtspraak is dus een praktijkopleiding rechten en moet duidelijk onderscheiden worden van de al langer bestaande academische bachelor in de rechten die gericht is op de algemene vorming en de verwerving van academische kennis met als doelstelling het doorstromen naar de masteropleiding in de rechten.¹¹

4 Interview met Marleen Verreth van de Plantijn Hogeschool op 7 januari 2014.

5 De eerste afgestudeerden (vanaf het academiejaar 1986-87 t.e.m. 1994-95) over wie men informatie had, bleken ook vooral bij notarissen (27) en gerechtsdeurwaarders (32) terecht te komen. Opvallend is echter dat nog meer afgestudeerden werk vonden in een verzekeringsmaatschappij (41) en ook bij advocatenkantoren (15) en bedrijven (16). Zie VLOR, *Studie 80. Beroepsprofiel Bedrijfsbeheer. Beroepsprofiel Rechtspracticus*, 1998, http://www.vlor.be/sites/www.vlor.be/files/studie_080_beroepsprofiel_bedrijfsbeheer.pdf, bijlage 3 (hierna: VLOR, *Studie 80*).

6 VLOR, *Studie 80*, bijlage 3.

7 Decr.VI. 13 juli 1994 betreffende de hogescholen in de Vlaamse Gemeenschap, *BS* 31 augustus 1994.

8 Art. II.59, § 2 Codex Hoger Onderwijs.

9 Een professionele bachelor is een beroepsgerichte opleiding aan een hogeschool. Het is de tegenpool van de academische bachelor die door universiteiten wordt aangeboden. Een academische bachelor is een academische basisopleiding waar de student de basiskennis leert over een vakgebied. Het is gebruikelijk om na een academische bachelor de opleiding te voltooien met een masterprogramma.

10 Art. II.58, § 3 Codex Hoger Onderwijs.

11 Art. II.58, § 4 Codex Hoger Onderwijs.

5. Ook via het behalen van een professionele bachelor in de rechtspraak kunnen studenten doorstromen naar de master rechten aan een universiteit. Om toegelaten te worden tot de masterjaren moet de paralegal wel eerst een schakelprogramma volgen aan een Vlaamse universiteit. De studiebelasting van zo’n schakelprogramma bedraagt decretaal minstens 45 en maximaal 90 studiepunten¹² en verschilt bijgevolg van universiteit tot universiteit.
6. De professionele bachelor rechtspraak moet ook onderscheiden worden van de graduaatsopleiding Juridisch-administratieve ondersteuning die momenteel¹³ eveneens aan de hogescholen wordt aangeboden. De graduaatsopleiding is minder theoretisch dan de (professionele) bacheloropleidingen en richt zich volledig op de arbeidsmarkt. Minimaal een derde van de studieomvang van 120 studiepunten moet daarom uit werkplekleren bestaan, waarbij competenties worden aangeleerd en toegepast in reële werksituaties.¹⁴ Binnen de Vlaamse kwalificatiestructuur¹⁵ is de graduaatsopleiding te situeren tussen het secundair onderwijs (niveau 4) en een bacheloropleiding (niveau 6).¹⁶ Met het graduaatsdiploma kan de student via een verkort traject doorstromen naar de professionele bachelor rechtspraak.
7. De hogescholen hebben een grote vrijheid om het curriculum van in totaal 180 studiepunten naar eigen inzicht in te vullen en aan te passen, en doen dat ook. Er bestaat immers geen dwingend Vlaams opleidingsprofiel noch een structureel Vlaams opleidingsoverleg waarbij getracht wordt de curricula op elkaar af te stemmen. Integendeel, de concurrentie die tussen de verschillende Vlaamse hogescholen ontstaan is door het Vlaamse financieringssysteem waarbij een hoger ‘marktaandeel’ meer middelen oplevert, leidt veeleer tot een zekere profileringsdrang waarbij elke hogeschool haar eigenheid in de markt wil zetten.¹⁷ Het aantal studiepunten dat toebedeeld wordt aan bijvoorbeeld rechtsvakken of taalvakken of de duur van stages kan bijgevolg sterk verschillen.

12 Art. II.183, § 1 Codex Hoger Onderwijs.

13 Tot voor het academiejaar 2019-2020 was het organiseren van dit niveau van hoger beroepsopleiding een bevoegdheid van de Centra voor Volwassenenonderwijs.

14 Art. II.66/2 Codex Hoger Onderwijs.

15 Kwalificaties beschrijven wat men moet kennen en kunnen om een beroep uit te oefenen, een opleiding te starten of deel te nemen aan de maatschappij. Deze beroeps- en onderwijskwalificaties werden door de Vlaamse regering erkend en werden ondergebracht in de Vlaamse kwalificatiestructuur (VKS), die deze kwalificaties ordent op acht niveaus, van basisonderwijs tot universiteit.

16 Decr. 30 april 2009 betreffende de kwalificatiestructuur, *BS* 16 juli 2009.

17 J. DE PUYDT, *Vergelijkende studie van de opleiding rechtspraak in Vlaanderen en Brussel*, 2012, onuitg. bachelorproef rechtspraak Karel De Grote Hogeschool, 47.

8. Het curriculum van de opleiding rechtspraktijk bestaat in alle hogescholen uit een combinatie van kennis en vaardigheden.¹⁸
9. Een brede juridische kennis is essentieel. Het curriculum bevat dan ook heel wat juridische opleidingsonderdelen waarbij alle klassieke rechtsdomeinen aan bod komen. Kenmerkend voor de bacheloropleiding is dat deze juridische vakken op een zo praktisch mogelijke manier worden aangeboden. Heel wat lessen worden ook gegeven door gastdocenten die met beide voeten in de praktijk staan. Behalve aan de juridische kennisvakken wordt ook veel aandacht besteed aan juridische vaardigheidsvakken zoals rechtsmethodologie en juridisch schrijven, waarbij de studenten leren om juridische bronnen snel en efficiënt op te zoeken en te verwerken. Op die manier wordt kennis gecombineerd met het aanleren van de competenties om oplossingsgericht, nauwkeurig en in teamverband te kunnen werken.
10. Aan het einde van hun studie lopen de studenten een praktijkstage in het juridische werkveld. Daarbij kunnen ze kiezen uit een ruime waaier van stageplaatsen gaande van de traditioneel juridische sector (rechtbank, gerechtsdeurwaarder, advocatuur, notariaat) over (social)profitondernemingen tot de overheid. Ook in het buitenland worden stageplaatsen aangeboden. De stage duurt acht tot zestien weken, afhankelijk van de hogeschool.
11. Naast de juridische vakken bieden alle hogescholen managementvakken aan, zoals boekhouden, bedrijfseconomie, niet-juridisch gerichte communicatievakken en ICT.
12. De taalvakken, ten slotte, vormen een derde belangrijke component van het curriculum. Niet alleen worden algemeen Frans en Engels aangeboden, maar ook het juridisch Frans en Engels staan in zowat alle hogescholen op het programma.
13. De opleiding rechtspraktijk aan de Vlaamse hogescholen is inmiddels behoorlijk populair en lijkt dat ook te blijven. In alle hogescholen is het aantal inschrijvingen de voorbije jaren licht blijven stijgen. Er is zeker geen achteruitgang te melden. De opleiding trekt vooral aso- en tso-studenten aan, met een beperkt aantal bso-studenten en studenten uit de kunstopleiding (kso). De instromende studenten zijn in de meerderheid (ca. 2/3) meisjes.
14. Hoe de afgestudeerden van de professionele bachelor bedrijfsmanagement, afstudeer-richting rechtspraktijk naar zichzelf moeten verwijzen of zich in de markt moeten zetten, is geen uitgemaakte zaak. De benaming ‘rechtspracticus’ of zelfs ‘rechtspraktijker’ komt wel voor, maar lijkt toch weinigzeggend en verwarrend. Als men het over rechtspractici heeft, dan wordt daarmee namelijk heel vaak naar de academisch gevormde juristen verwezen die ‘het recht praktiseren’ als magistraat, advocaat, notaris, bedrijfsjurist of in een andere functie. Ook de term ‘jurist’ zelf lijkt vooralsnog voorbehouden voor zij die een master in de rechten behaalden, en de variant ‘hbo-jurist’ die in Nederland¹⁹ in zwang is, is voor Vlamingen allicht weinig betekenisvol. De term ‘paralegal’ – waarvoor we zelf gekozen²⁰ hebben in deze studie – heeft het voordeel van de internationale herkenbaarheid,²¹ maar is nog niet echt ingeburgerd en wordt vooralsnog vooral in de bedrijfswereld gebruikt.²² De benamingen ‘paralegal’ en ‘rechtspracticus’ worden allebei vermeld in het lijstje alternatieve namen bij het VDAB-beroepscompetentieprofiel ‘juridisch medewerker’.²³

1.2 Een nieuwe juridische professional

15. Met de komst van de paralegal – die we in dit onderzoek gemakshalve gelijkstellen met de gediplomeerde rechtspraktijk – is het juridische werkveld een nieuw type professional rijker. De vraag is uiteraard of er binnen dat juridische werkveld wel plaats is voor zo’n nieuwkomer, en zo ja, welke dan precies die plaats is en wie die bepaalt.
16. Dat de paralegal een eigen plaats zou kunnen verwerven in het juridische werkveld is een hypothese waarvan bij de start van de allereerste opleiding werd uitgegaan. Zoals gezegd vormde de eerste opleiding rechtspraktijk het antwoord op een concrete vraag naar specifiek geschoold personeel bij een aantal Antwerpse notarissen en gerechts-

¹⁸ Voor een overzicht van de curricula rechtspraktijk aan de Vlaamse hogescholen anno 2012, zie J. DE PUYDT, *Vergelijkende studie van de opleiding rechtspraktijk in Vlaanderen en Brussel*, 2012, onuitg. bachelorproef rechtspraktijk Karel De Grote Hogeschool, 49 p. De actuele curricula zijn terug te vinden op de websites van de respectievelijke hogescholen.

¹⁹ R. HOOP, S. LAZEURE en M. VERHEYDE, *Spot on: de paralegal. De rechtspracticus nader bekeken*, Die Keure, Brugge, 2017, 17 (hierna: R. HOOP, S. LAZEURE en M. VERHEYDE, *Spot on: de paralegal*).

²⁰ Contra T. LANGBEEN en N. GAILLIAERT, *Een beroepsvereniging voor rechtspractici. Onmisbaar of overbodig?*, 2013, onuitg. bachelorproef rechtspraktijk Hogeschool VIVES, 14. Ook de Vlaamse Onderwijsraad (Vlor) stelde destijds het probleem van de benaming vast bij het opstellen van het beroepsprofiel van de Vlaamse rechtspracticus. Zie VLOR, *Studie 80*, 2.

²¹ De term ‘paralegal’ is van oorsprong Amerikaans en werd ook overgenomen in het VK, maar blijkt ook in die landen niet steeds dezelfde lading te dekken. We moeten dus een zeker voorbehoud maken ten aanzien van de herkenbaarheid en zeker de vergelijkbaarheid van de profielen die onder deze vlag worden gebracht. R. HOOP, S. LAZEURE en M. VERHEYDE, *Spot on: de paralegal*, 33-34, 43-44 en 54.

²² Cf. de vacatures waar de term ‘paralegal’ regelmatig opduikt. Zie bv. de websites van bemiddelingskantoren die gespecialiseerd zijn in juridische beroepen zoals USG Legal Professionals (<http://www.usgprofessionals.be>), Vialegis (<http://www.vialegis.be>) en Youconnect (<http://www.youconnect.be>). Maar ook de algemene jobsites van VDAB (www.vdab.be), Jobat (www.jobat.be) of stepStone (www.stepstone.be) bevatten heel wat vacatures onder de zoekterm ‘paralegal’.

²³ <https://competent.vdab.be/competent/release/3.6/occupationalprofile/OP-593>

deurwaarders. Ook in het VLOR-beroepsprofiel dat destijds werd opgemaakt, wordt expliciet gesteld dat de inhoud van het beroep van rechtspracticus ‘bijzonder was’ en beantwoordde ‘aan een bijzondere nood van het beroepenveld’.²⁴ Er bleek dus niet alleen ruimte te zijn voor een extra professional, sterker nog, de vraag naar die extra professional kwam er vanuit het juridische werkveld zelf.

17. De komst van de paralegal blijkt ook te beantwoorden aan een aantal moderne evoluties binnen de juridische dienstverlening. Net als in andere landen kan de opkomst van de paralegal in Vlaanderen in eerste instantie allicht verklaard worden vanuit de toenemende juridisering²⁵ van de maatschappij. Rechtsregels regelen daarbij steeds vaker de sociale relaties en de mondige burger doet bij de oplossing van zijn conflicten steeds meer een beroep op het recht. De burger creëert zo een vraag naar juridische dienstverlening die op haar beurt een groeiende groep juridisch geschoolde arbeidskrachten vereist.²⁶ Vanuit dit perspectief lijkt het dan ook gerechtvaardigd te verwachten dat er op de juridische arbeidsmarkt ook plaats is voor paralegals. Eind jaren negentig – de periode die ook de doorbraak vormt voor de opleiding rechtspraktijk (*cf. supra*) – maakten Huyse en Sabbe in ieder geval gewag van een schaalvergroting bij de traditioneel juridische beroepen: advocatenkantoren werden groter en notarissen en gerechtsdeurwaarders vertoonden een grotere verwerkingscapaciteit.²⁷ Dat leidde niet alleen tot het in dienst nemen van meer personeel, maar ook tot de introductie van een meer bedrijfsmatige aanpak en managementtechnieken, die op hun beurt mogelijkheden tot specialisatie boden.²⁸

24 VLOR, *Studie 80*, 2. Tussen 1995 en 2005 zijn in de schoot van de Vlaamse Onderwijsraad – een adviesraad en overlegforum voor het Vlaamse onderwijs waarin alle stakeholders van het Vlaamse onderwijs vertegenwoordigd zijn – bijna 200 beroepsprofielen, opleidingsprofielen en beroepsopleidingsprofielen ontstaan. Ze zijn de vrucht van een lange samenwerking tussen onderwijsinstellingen, de Vlor en de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen. Hoewel nog niet voor alle beroepen en opleidingen een profiel werd opgesteld, werd dit proces stilgelegd in de aanloop naar de BaMa-structuur in het hoger onderwijs. De beroepsprofielen beschrijven de kennis, vaardigheden en attitudes van een ervaren beroepsbeoefenaar.

25 Huyse en Sabbe spreken over de ‘verwettelijking’ (L. HUYSE en H. SABBE, *De Mensen van het Recht*, Gent, Halewyck, 1997, 36).

26 T. ’t HOOFT, C.L. HOOGWERF, en E.M. OUDEJANS, *supra* noot 3; K. VAN AEKEN, “Een rechtssociologische analyse van de juridisering van de samenleving” in B. HUBEAU, S. GIBENS, S. MERCELIS, S. PARMENTIER, P. PONSAERS, K. VAN AEKEN, G. VANDE WALLE en J. VAN HOUTTE, *Dialogen tussen Recht en Samenleving: een handboek over het rechtssociologisch onderzoek in Vlaanderen*, Leuven, Acco, 2012, 67-81 en S. DE ROOIJ, *De hbo-jurist: kans of bedreiging? De positionering van de hbo-jurist in de wereld van de klassieke juridische beroepen*, Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2012, 8-16; L. HUYSE, en H. SABBE, *De Mensen van het Recht*, Gent, Halewyck, 1997, 36-38 (hierna: L. HUYSE, en H. SABBE, *De Mensen van het Recht*); zie ook C.J.M. SCHUYT, “Bronnen van juridisering en hun confluentie”, *Nederlands Juristenblad* 1997, 925-930 en R.J.S., SCHWITTERS, *Recht en samenleving in verandering. Een inleiding in de rechtssociologie*, Deventer, Kluwer, 2008, 305 p.

27 L. HUYSE, en H. SABBE, *De Mensen van het Recht*, 100 en 157.

28 L. HUYSE, en H. SABBE, *De Mensen van het Recht*, 158.

18. Ook de integratie van informatietechnologie in het juridische werkveld biedt mogelijkheden tot verdere differentiatie en arbeidsdeling. Susskind stelde tien jaar geleden al heel overtuigend dat die opkomende *legal technologies* de aard van het juridisch werk ingrijpend veranderen en een behoefte aan een nieuw soort juridische professionals doen ontstaan. Steeds meer juridische werkzaamheden kunnen worden gestandaardiseerd en kunnen goedkoper en efficiënter worden uitgevoerd door niet-academische juristen. Andere activiteiten vereisen minder een specialistische kennis van het recht maar worden meer administratief en procesmatig van aard en vragen om professionals die niet alleen over een basiskennis van het recht maar ook over organisatorische en managementvaardigheden beschikken.²⁹ Ook in onze contreien raakt men er steeds meer van overtuigd dat de voortschrijdende automatisering en digitalisering onontkoombare uitdagingen zullen meebrengen voor de juridische sector³⁰, en dat deze transitie in het voordeel kunnen zijn van een professional zoals de paralegal.³¹

19. Waar juridisering en integratie van informatietechnologie positieve factoren zijn voor de paralegal die een plaats wil verwerven in het juridische werkveld, zijn er uiteraard ook tegenwerkende krachten. De bestaande juridische professionals zullen immers hun werkterrein of ‘marktaandeel’ willen verdedigen en tegen indringers beschermen.³² Suzanne de Rooij verrichtte een doctoraatsonderzoek naar de arbeidsmarktpositionering van de hbo-jurist (de Nederlandse variant van onze paralegal); ze verwijst daarbij naar de theorie over professies van de Amerikaanse socioloog Andrew Abbott³³ die stelt dat er zich tussen en binnen beroepen een continue concurrentiestrijd afspeelt. Wanneer het werkdomein van een professie groeit, dan zullen professionals ter verdediging van hun eigen werkterrein beheersingstechnieken zoals taakherschikking en functiedifferentiatie hanteren waarbij zij zo veel mogelijk controle proberen te behouden over de nieuwkomers. De kans bestaat dan dat de professie uiteenvalt in deelprofessies, dat bepaalde taken afgestoten worden naar subprofessionals, en/of dat professionals

29 R. SUSSKIND, *The End of Lawyers. Rethinking the Nature of Legal Services*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 303 p.; R. SUSSKIND, *Tomorrow’s Lawyers. An Introduction to Your Future*, Oxford, Oxford University Press, 2013, 180 p., D.S. WALL, “Legal professionals in the Information Age”, *The Paralegal Educator* 2008, vol. 22, afl. 1, 53.

30 VBO Reflect, nr. 14, themanr. *Recht voor ondernemers*, “Het juridisch beroep in de 21ste eeuw”, 13 december 2018, 14-15; M. BOURGUIGNON, T. HICK, S. ROYER en W. YPERMAN, “Tijd voor tech-juristen?”, *Juristenkrant* 7 oktober 2020, 10; A. KEEREMAN, “Er komt een digitale tsunami op de juridische wereld af”, *Juristenkrant* 21 oktober 2020, 8-9.

31 M. ROHLOF, Interview met Luc Van Daele en Ivar Timmer: “De paralegal treedt meer op de voorgrond”, *Legal Business World* 2017, afl. 6, 17-21; D.S. WALL, “Legal professionals in the Information Age”, *The Paralegal Educator* 2008, vol. 22, afl. 1, 50-54; A.P. GOMEZ en A. GUPTA, “A Proposed Agenda for Reforming Skills-Based Paralegal Training to Enable Future Readiness”, *Journal of the Australasian Law Teachers Association* 2017, vol. 10, 68-76.

32 L. HUYSE, en H. SABBE, *De Mensen van het Recht*, 235.

33 A. ABBOTT, *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*, Chicago, University Chicago Press, 1988, 452 p.

besluiten tot onderschikking en assistentfuncties creëren.³⁴ De drie mogelijke rollen die zij op basis van Abbotts theorie onderscheidt voor de hbo-jurist in Nederland, kunnen ook een interessant analysekader bieden voor ons eigen onderzoek naar de Vlaamse paralegal, meer bepaald om de plaats te beoordelen die de paralegal in ons juridisch werkveld tot dusver heeft ingenomen en de wijze waarop dat gebeurd is.

20. In een eerste rol vormt de paralegal een deelprofessie en is hij een gelijkwaardige jurist naast de advocaat, notaris, rechter, bedrijfsjurist... die andere deelberoepen vormen. In deze situatie is er nauwelijks controle aanwezig vanuit de klassiek juridische professionals. In een tweede rol is de paralegal werkzaam als subprofessie en voert hij de (meer eenvoudige en routinematige) taken uit die door het oorspronkelijke beroep werden afgestoten in combinatie met andere competenties zoals ICT-, management- en organisatievaardigheden. In een laatste rol vervult de paralegal de rol van assistent en is hij het hulpje, de uitvoerend juridisch medewerker van de bestaande professie die hem vanuit een controlepositie welbepaalde standaardwerkzaamheden toeschuift.³⁵
21. Het onderzoek van de Rooij spitte zich toe op de positie van de hbo-jurist binnen de klassiek juridische beroepen die allicht nog het meest beantwoorden aan het concept 'professie'. De paralegal komt echter ook in andere sectoren terecht en ook daar is het interessant om te onderzoeken welke plaats hij heeft weten in te nemen. De paralegal wordt immers vaak beschreven als een juridisch-administratief medewerker, iemand die juridisch voorbereidend werk verricht, in nauwe samenwerking met een jurist. Van de administratief medewerker onderscheidt de paralegal zich door de praktische juridische scholing. Van de universitair geschoolde jurist onderscheidt de paralegal zich dan weer door de kennis en vaardigheden op het vlak van bedrijfseconomie, talen, communicatie en ICT.³⁶ De paralegal zit dus ergens tussen de puur administratieve medewerker en de universitaire jurist in, twee profielen die zich door de komst van de paralegal uitgedaagd of bedreigd zouden kunnen voelen.

34 S. DE ROOIJ, *De hbo-jurist: kans of bedreiging? De positionering van de hbo-jurist in de wereld van de klassieke juridische beroepen*, Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2012, 22-29.

35 S. DE ROOIJ, *De hbo-jurist: kans of bedreiging? De positionering van de hbo-jurist in de wereld van de klassieke juridische beroepen*, Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2012, 30-35.

36 R. BOONE, "Rechtspractici missen nog altijd duidelijk profiel", *Juristenkrant* 25 juni 2014, 8; R. HOOP en T. LANGBEEN, "Daar is de rechtspracticus? Wie is de rechtspracticus?", *INFO@LAW* 2013, 6; J. VAN DELM, "Wie zijn de Belgische rechtspractici?", *Juristenkrant* 7 november 2012, 6; Y. VANDEN BOSCH en L. VRANCKEN, "De rechtspracticus of paralegal, een nieuw type juridisch medewerker", *RW* 2010-11, 1706. Volgens de commissie die het Vlor-beroepsprofiel voor de rechtspracticus opstelde is de taak van de rechtspracticus in de eerste plaats voorbereidend, via het opzoeken van wetgeving, rechtspraak en rechtsleer en het opstellen van juridische documenten. Daarnaast is de rechtspracticus verantwoordelijk voor het opstellen, opvolgen en beheren van dossiers en het verlenen van advies (Vlor, *Studie 80*, 3). Zie ook: R. HOOP, S. LAZEURE en M. VERHEYDE, *Spot on: de paralegal*, 76-84.

1.3 Aanleiding voor dit onderzoek

22. De 'rechtspracticus' of 'paralegal' is een relatieve nieuwkomer op de Vlaamse arbeidsmarkt maar is daar nu toch al meer dan twee decennia aanwezig. Hoog tijd dus om een balans op te maken en na te gaan of de paralegal daar inmiddels ook een eigen plaats heeft verworven.
23. Veel onderzoek werd nog niet verricht naar de Vlaamse paralegal en dus weten we nog bitter weinig over de positie van deze professie op de arbeidsmarkt. Tot 2017 vonden slechts een aantal kleinschalige onderzoeken³⁷ plaats, waarvan de cijfers en conclusies niet steeds consistent waren en alleen als indicatief kunnen gelden. Volgens deze onderzoeken doen de paralegals het over het algemeen erg goed op de arbeidsmarkt: ze vinden snel werk in een grote variëteit aan sectoren en in functies waarin ze gemiddeld tot veel juridische taken moeten uitvoeren. Het zou dan vooral gaan over juridisch opzoekingswerk en algemeen dossierbeheer.
24. Meer onderzoek kwam er in 2017 toen de Hogeschool VIVES de onderzoeksresultaten van een PWO-project publiceerde.³⁸ Hoewel dit onderzoek het profiel en de beroepsrol van de Vlaamse paralegal voor het eerst duidelijker schetste, kent het toch ook een belangrijke beperking: de resultaten zijn immers enkel en alleen gebaseerd op de gegevens van de Brugse alumni. De vraag is of de conclusies van dit onderzoek zomaar geëxtrapoleerd kunnen worden naar de rest van Vlaanderen. Mogelijk bestaan er immers relevante regio- en/of hogeschoolgebonden verschillen. Een aantal

37 Tot nog toe werden de volgende onderzoeken verricht naar paralegals in Vlaanderen:

(1) Een onderzoek naar het profiel van de rechtspracticus, verricht door de Vlaamse juristenvereniging in samenwerking met prof. em. Jean Van Houtte en Nico Nijsten: Vjv, *Alle Recht is Rechtspraktijk. Juristen en paralegals, professionelen in een wijzigend landschap*, Onderzoeksresultaten meegedeeld op het VJV colloquium 25 oktober 2012, Paleis der Academiën, <http://vlaamsejuristenvereniging.be/wp-content/uploads/2016/01/VJV-RP-onderzoek-v4x.pdf>; zie hierover ook N. NIJSTEN, *Rechtssociologie en onderzoek. Recht en samenleving*, Leuven, Acco, 2016, 149-206.

(2) Een onderzoek naar het nut van een beroepsvereniging voor paralegals, verricht door laatstejaarsstudenten aan de VIVES-hogeschool: T. LANGBEEN en N. GALLIAERT, *Een beroepsvereniging voor rechtspractici. Onmisbaar of overbodig?*, 2013, onuitg. bachelorproef rechtspraktijk Hogeschool VIVES, 71 p.

(3) Een onderzoek naar de carrièremogelijkheden van een paralegal, verricht door een laatstejaarsstudente aan de Karel de Grote Hogeschool, onder begeleiding van USG Legal Professionals: S. VAN EESTER, *Een onderzoek naar de carrièremogelijkheden van een paralegal*, 2011, onuitg. bachelorproef rechtspraktijk Karel de Grote Hogeschool, 41 p.

(4) Een vergelijkende studie naar de opleiding rechtspraktijk in Vlaanderen en Brussel, uitgevoerd door een laatstejaarsstudent van de Karel de Grote Hogeschool, onder begeleiding van USG Legal Professionals: J. DE PUYDT, *Vergelijkende studie van de opleiding rechtspraktijk in Vlaanderen en Brussel*, 2012, onuitg. bachelorproef rechtspraktijk Karel de Grote Hogeschool, 49 p.

Deze onderzoeken zijn beperkt. Van Eester bereikte in haar onderzoek bijvoorbeeld maar 104 studenten van slechts een aantal hogescholen; Langbeen een 180-tal, afkomstig van slechts vier hogescholen. De VJV-enquête baseert zich op antwoorden van een 280-tal respondenten van alle Vlaamse hogescholen en biedt daarmee de meest representatieve resultaten. Maar volgens de VJV-onderzoekers zelf zijn ook hun resultaten slechts als indicatief te beschouwen.

38 R. HOOP, S. LAZEURE en M. VERHEYDE, *Spot on: de paralegal*, 168 p.

belangrijke analyses (zoals het verband tussen bepaalde taakinhouden en de sector van tewerkstelling) kon ook niet uitgevoerd worden omdat de verzamelde data te beperkt waren. Die daten bovendien van 2014 en zijn dus alweer aan een update toe.

25. Om de ‘Vlaamse’ paralegal en zijn plaats op de arbeidsmarkt echt in kaart te kunnen brengen, moest het Brugse onderzoek eigenlijk herhaald worden op Vlaamse schaal en moesten de alumni van alle hogescholen die de afstudeerrichting rechtspraak aanbieden, worden bevraagd. De verschillende hogescholen die de afstudeerrichting aanbieden, deelden dit inzicht en toonden zich eind 2019 bereid om een gezamenlijk onderzoeksproject op poten te zetten.
26. De vraag die in dit project centraal staat is die naar de exacte positie van de afgestudeerden rechtspraak in het juridische werkveld. Het antwoord op deze vraag is niet alleen van belang voor de betrokken hogescholen die met deze feitenkennis beter en kritischer kunnen reflecteren over hun eigen onderwijs en curriculum, maar is vooral ook belangrijk voor de paralegals zelf en hun werkgevers. Als het immers klopt dat het profiel van de paralegal nog onvoldoende bekend is en/of dat zijn positie in het juridische werkveld nog niet geheel vaststaat, dan bestaat ook het risico dat hij niet op de meest adequate wijze wordt ingezet.

2. ONDERZOEKS- VRAGEN

27. Heeft de paralegal een eigen plaats gevonden in het juridische werkveld? Dat is de centrale onderzoeksvraag. Het antwoord op die vraag is van belang omdat we als hogescholen een sterker bewustzijn willen creëren van het profiel en de meerwaarde van paralegals op de arbeidsmarkt en op die manier ook willen bijdragen aan een efficiëntere functievorming voor de paralegal en een duidelijkere functiedifferentiatie in het juridische werkveld (*cf. infra* nrs. 33 en 36).
28. Deze centrale onderzoeksvraag valt uiteen in vier belangrijke deelvragen:
  - 1) Welke is de plaats die de paralegal op dit moment inneemt in het juridische werkveld?
  - 2) Hoe heeft de paralegal die plaats verworven?
  - 3) Is de paralegal tevreden over de plaats die hij momenteel inneemt?
  - 4) Wat zijn de toekomstperspectieven van de paralegal?
29. Om de eerste deelvraag te kunnen beantwoorden, moeten we niet alleen nagaan in welke sectoren de paralegal terechtkomt, maar willen we ook weten wat zijn concrete takenpakket en verantwoordelijkheden zijn. We willen weten wat zijn functie is en in welke mate die te onderscheiden is van andere functies.
30. Rechtspractici of paralegals vormen immers een nieuwe groep van professionals waarvoor nog geen duidelijk functieprofiel en/of beroep bestaat. De term ‘rechtspracticus’ verwijst immers niet naar een beroep, maar naar een afstudeerrichting binnen een opleiding. Het is dus eerder een opleidingskwalificatie dan een vaststaand functieprofiel. Ook de term ‘paralegal’ die wij zelf naar voren schuiven en die zich allicht makkelijker leent als beroepsnaam en/of functiebenaming, verwijst op dit moment nog niet naar een eenduidige functie of een ondubbelzinnig functieprofiel.
31. Een functie (vastgelegd in een functiebeschrijving) is een samenhangend geheel van taken die de werknemer bij een organisatie vervult en het doel dat daarmee wordt gerealiseerd. Het functieprofiel beschrijft de gedrags- en houdingscomponenten

die de functievervuller nodig heeft om tot een succesvolle taakvervulling te komen. Functievorming verwijst naar het binnen een organisatie groeperen van met elkaar samenhangende taken tot takenpakketten en het vormen van functies rondom deze pakketten.

32. De komst van een nieuwe professional, de paralegal, kan deze functievorming beïnvloeden en zal het resultaat zijn van de concurrentiestrijd die binnen een professie aanwezig is (cf. *supra*, nr. 19). Janssen en Keesen³⁹ zien daarbij vier mogelijkheden. Er kan een nieuwe functie gecreëerd worden met nieuwe taken (1), maar het is evengoed mogelijk dat de nieuwkomer aangesteld wordt in een functie die voorheen al door andere professionals vervuld werd (2). Ook functiedifferentiatie is een mogelijkheid: ofwel wordt een parallelle functie gecreëerd (3) waarin de nieuwe professional aangesteld wordt in een nieuwe functie die dezelfde integrale taken kent als bestaande functies, maar op een ander niveau; ofwel is er sprake van functiespecialisatie (4) waarbij de nieuwkomer aangesteld wordt in een functie met van bestaande functies afgescheiden taken.
33. Uit Nederlands onderzoek blijkt – Nederland kent met de zogenaamde ‘hbo-jurist’ een vergelijkbaar profiel als onze ‘rechtspracticus’ – dat functiedifferentiatie in de rechtspraktijk in veel organisaties nog niet voldoende ontwikkeld is. De hbo-jurist blijkt nog vaak in competitie te komen met de universitaire jurist en is daardoor sterker geneigd de masteropleiding als vervolgstudie aan te vatten. Een scherpere functiedifferentiatie is bedrijfseconomisch en uit het oogpunt van personeelsplanning nochtans verstandig. Voor zowel masters in de rechten als paralegals kunnen dan meer passende functies en carrièrepaden worden ontwikkeld terwijl kwaliteit en efficiëntie kunnen toenemen.⁴⁰ Een verdere functiedifferentiatie lijkt ook mogelijk en ligt allicht zelfs in het verschiet door de toenemende invloed van technologie. Deze analyse is mogelijk ook op de Vlaamse situatie van toepassing.
34. Door extra aandacht te besteden aan het concrete takenpakket van de paralegals hopen we dus niet alleen een antwoord te kunnen geven op de vraag ‘wat’ de plaats van de paralegal is, maar ook onze tweede deelvraag te beantwoorden: hoe heeft de paralegal die plaats verworven? Werden nieuwe functies gecreëerd? Werden bestaande functies deels omgevormd? Heeft de paralegal andere profielen weggeduwd, en zo ja, welke?

39 J. JANSSEN en M. KEESEN, *Eindverslag project HBO-juristen: nieuwe professionals in organisaties. Functievorming, kwaliteit en doorgroei. Onderzoeken bij HBO-juristen en werkgevers*, Onderzoek Hogeschool Utrecht, Faculteit Maatschappij en Recht, Utrecht, 2012, onuitg., 137 p.

40 I. TIMMER, “Atlas van de rechtspraktijk brengt in kaart waar juristen werken”, *Juristenkrant* november 2013, afl. 15, 5-7.

35. Daarnaast willen we achterhalen in welke mate de paralegal tevreden is met de plaats die hij tot dusver verworven heeft. Voelt hij zich gewaardeerd in zijn functie? Vindt hij zelf dat hij ‘op zijn plaats zit’? We stellen immers vast dat veel afgestudeerden rechtspraktijk de ambitie koesteren om ook het masterdiploma in de rechten te behalen en we wilden graag weten waarom. Is het een positieve keuze ingegeven door persoonlijke ambitie en een uitgesproken passie voor meer specialistisch of diepgaander juridisch werk, of is het een keuze ingegeven door onzekerheid over het eigen profiel of ontevredenheid over de kwaliteit van de arbeid als paralegal?
36. Als laatste willen we ook nog even stilstaan bij de toekomstperspectieven van de Vlaamse paralegal. Eerder (cf. nr. 18) verwezen we al naar de stelling dat de voortschrijdende automatisering en digitalisering ook voor de juridische sector⁴¹ uitdagingen zullen meebrengen, waaronder toenemende mogelijkheden tot functiedifferentiatie die in het voordeel kunnen zijn van een professional zoals de paralegal.⁴² Paralegals die zich naast hun basiskennis recht en sterke communicatieve vaardigheden ook bekwamen in domeinen als procesmanagement, *legal design* en *legal tech* zouden een rooskleurige toekomst tegemoet gaan.⁴³ Wij vroegen ons af in hoeverre deze transitie al merkbaar is in de praktijk en hoe de Vlaamse paralegals en hun huidige werkgevers deze uitdagingen inschatten.

41 M. BOURGUIGNON, T. HICK, S. ROYER en W. YPERMAN, “Tijd voor tech-juristen?”, *Juristenkrant* 7 oktober 2020, 10; A. KEEREMAN, “Er komt een digitale tsunami op de juridische wereld af”, *Juristenkrant* 21 oktober 2020, 8-9; Vbo Reflect, nr. 14, themanr. *Recht voor ondernemers*, “Het juridisch beroep in de 21ste eeuw”, 13 december 2018, 14-15.

42 A.P. GOMEZ en A. GUPTA, “A Proposed Agenda for Reforming Skills-Based Paralegal Training to Enable Future Readiness”, *Journal of the Australasian Law Teachers Association* 2017, afl. 10, 68-76; M. ROHLOF, Interview met Luc Van Daele en Ivar Timmer: “De paralegal treedt meer op de voorgrond”, *Legal Business World* 2017, afl. 6, 17-21; D.S. WALL, “Legal professionals in the Information Age”, *The Paralegal Educator* 2008, vol. 22, afl. 1, 50-54.

43 A.P. GOMEZ en A. GUPTA, “A Proposed Agenda for Reforming Skills-Based Paralegal Training to Enable Future Readiness”, *Journal of the Australasian Law Teachers Association* 2017, afl. 10, 68-76; REDACTIE MR., “Gouden toekomst voor innovatieve paralegal”, *Mr.* 10 november 2017 (<https://www.mr-online.nl/gouden-toekomst-innovatieve-paralegal/>); M. ROHLOF, Interview met Luc Van Daele en Ivar Timmer: “De paralegal treedt meer op de voorgrond”, *Legal Business World* 2017, afl. 6, 17-21; D.S. WALL, “Legal professionals in the Information Age”, *The Paralegal Educator* 2008, vol. 22, afl. 1, 50-54.

3. ONDERZOEKS- METHODE

37. Om onze onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, besloten we in eerste instantie een kwantitatieve enquête te doen bij de paralegals zelf. Zo'n peiling is immers de meest efficiënte manier om gegevens te verzamelen over hun beroepsloopbaan. We hoopten op die manier de resultaten van bestaand onderzoek over hun tewerkstelling te kunnen bevestigen of nuanceren, of die toch in ieder geval aan te vullen.
38. We kozen voor een kwantitatieve benadering omdat een kwalitatieve enquête van onze afgestudeerden eigenlijk continu gebeurt, zij het dan op een meer informele manier, via ontmoetingen op stageplaatsen, tijdens adviesraden, verdedigingen van bachelorproeven et cetera. De doelstelling van dit onderzoek was nu net ook om tot kwantificeerbare en eventueel ook generaliseerbare resultaten te komen om na te gaan of het beeld dat we kregen via die informele contacten bevestigd of ontkracht kan worden.
39. Een enquête van werknemers blijft natuurlijk een eenzijdig verhaal. Om de resultaten van deze peiling te kunnen kaderen en nuanceren, leek het ons ook nuttig om de werkgevers te horen. Bovendien is de visie van de werkgevers onmisbaar om onze tweede onderzoeksvraag naar de functievorming van de paralegal te kunnen beantwoorden. Het zijn immers de werkgevers die beslissen welke profielen ze rekruteren voor welke functie en, wanneer ze tot functiewijzigingen overgaan.

3.1 Alumni-enquête

40. Onze vragenlijst omvatte in totaal 55 voorgestructureerde vragen (meestal van het type 'meerkeuzevraag') waarop de respondenten verplicht moesten antwoorden.⁴⁴ De vragenlijst bestond uit de volgende inhoudelijke onderdelen:
- vragen naar *persoonsgegevens*: geboortejaar, geslacht;
  - vragen naar de *studieloopbaan*: afstudeerjaar, hogeschool, studieduur, gevolgde voor- en/of vervolgopleiding(en) en de beweegredenen daarvoor, al dan niet behaalde diploma's hoger onderwijs, evaluatie opleiding;
  - vragen over de *beroepsloopbaan* en de *functie*: statuut, sector, tewerkstellingsplaats, functiebenaming, anciënniteit/werkervaring, arbeidsverleden;
  - vragen naar de *verantwoordelijkheden en taken* op het werk en de vereiste kennis voor het werk;
  - vragen die peilen naar de *jobtevredenheid* en *kwaliteit* van de arbeid.
41. Bij het opmaken van de vragenlijst en het concreet formuleren van de vragen vertrokken we van de vragenlijst uit het Brugse onderzoek⁴⁵ om later eventueel makkelijker te kunnen vergelijken. De Brugse onderzoekers zelf zochten hun inspiratie onder meer in vergelijkbare onderzoeken uitgevoerd in Nederland.⁴⁶
42. Het doel was uiteraard een zo groot mogelijk aantal afgestudeerden rechtspraktijk te bereiken maar ook tot een zo groot mogelijke diversiteit en representativiteit te komen wat geografische spreiding en professionele anciënniteit betreft. Dat alle hogescholen die de afstudeerrichting rechtspraktijk aanbieden bij dit onderzoek betrokken waren, was in dat opzicht een enorme troef. Wel is het zo dat niet elke hogeschool op hetzelfde moment startte met de opleiding. En helaas beschikte niet elke hogeschool over alle data; in het bijzonder de langst afgestudeerden konden niet allemaal bereikt worden.

⁴⁴ Zie bijlage 1. We verwijzen bij de bespreking van de resultaten telkens naar het nummer van de vraag.

⁴⁵ R. HOOP, S. LAZEURE en M. VERHEYDE, *Spot on: de paralegal*, 84 e.v.

⁴⁶ S. DE ROOIJ, *De hbo-jurist: kans of bedreiging? De positionering van de hbo-jurist in de wereld van de klassieke juridische beroepen*, Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2012, 311 p.; J. JANSSEN en M. KEESEN, *Eindverslag project HBO-juristen: nieuwe professionals in organisaties. Functievorming, kwaliteit en doorgroei. Onderzoeken bij HBO-juristen en werkgevers*, Onderzoek Hogeschool Utrecht, Faculteit Maatschappij en Recht, Utrecht, 2012, onuitg., 137 p.

43. We kozen ervoor om te werken met de alumni sinds 2001, exact twee decennia afgestudeerden dus. Vier hogescholen hadden maar alumni vanaf een later afstudeerjaar en twee onder hen beschikten enkel over de contactgegevens van de recentst afgestudeerden. In totaal ging het om een te onderzoeken alumnigroep van 6050 studenten. Bijna driekwart (72,6%) van die respondenten kon bereikt worden via een actueel e-mailadres.
44. Deze 4393 alumni ontvingen in de week van 23 maart 2020 een e-mail met de vraag onze online vragenlijst in te vullen. We gebruikten daarvoor eenzelfde basistekst die elke hogeschool naar zijn eigen alumni verstuurd. Een week later (de week van 30 maart) stuurden we alle alumni een herinneringsmail. De enquête werd afgesloten op 24 april 2020.
45. Om een zo groot mogelijke respons te bereiken werd bij de inleiding op de enquête vermeld dat onder alle deelnemers 200 filmtickets verloot zouden worden. Als gevolg van de coronamaatregelen werden de filmtickets uiteindelijk vervangen door waardebonnen voor online-aankopen. Deze aankondiging miste haar effect niet: van de 4393 bereikte alumni startten er 1625 met het invullen van de enquête en 1337 werkten de vragenlijst volledig af. Bij de verwerking van de enquêteresultaten hielden we alleen rekening met deze volledige antwoorden, waardoor N dus gelijk is aan 1337. Met een steekproef van 22% (1337 op de 6050) en een respons van 30,4% (1337 op de 4393) kunnen de resultaten van onze enquête zonder meer als representatief beschouwd worden.
- ### 3.2 Werkgeversenquête
46. Naast het uitvoeren van een kwantitatieve en representatieve enquête bij onze alumni, die ons heel wat informatie opleverde, bevroegen we vervolgens ook de werkgevers van paralegals. De werkgevers werden op twee manieren bevraagd. Ten eerste werd een kwantitatieve onlinevragenlijst (zie bijlage 2) uitgestuurd naar de werkgevers in de week van 12 oktober 2020. Vervolgens werden in het voorjaar 2021 diepte-interviews afgenomen door alle deelnemende hogescholen op basis van een gezamenlijke vragenlijst (zie bijlage 3).
47. De werkgeversenquête moest ons toelaten enig inzicht te verwerven in de functievorming van de paralegal. Het idee leeft immers dat de werkgevers de paralegals nog onvoldoende kennen en naar waarde schatten.⁴⁷ De onderbenutting van de capaciteiten van de paralegal die daarvan het gevolg kan zijn, dreigt te leiden tot een verkeerde functievorming voor de paralegal en een suboptimale functiedifferentiatie binnen het juridische werkveld. Daarnaast wilden we uiteraard ook aftoetsen in welke mate de resultaten uit de alumni-enquête bevestigd of ontkracht zouden worden door de werkgevers, bijvoorbeeld wat het belang van bepaalde kennis of vaardigheden voor een paralegal betreft, of de aanwezigheid van doorgroeimogelijkheden.
48. Voor beide doelstellingen leek het van belang om op zoek te gaan naar werkgevers die al langere tijd met paralegals werken en die mensen te bevragen die echt zicht hebben op het takenpakket van hun paralegals. Voor het uitsturen van de enquête maakten we daarom enkel gebruik van de bestanden van betrouwbare stageplaatsen en -mentoren van elke hogeschool. In de begeleidende e-mail bij de enquête en in de inleiding op de enquête werd ook duidelijk gevraagd dat de enquête enkel ingevuld zou worden door personen die van dichtbij betrokken zijn bij de aanwerving van paralegals, hetzij als leidinggevende van de paralegals, hetzij als hr- of personeelsverantwoordelijke. Ook werd beklemtoond dat wij in de enquête de paralegal omschrijven als iemand die aan een hogeschool het professionele bachelordiploma bedrijfsmanagement, afstudeer richting rechtspraktijk behaalde.
49. De online-enquête werd verstuurd in de week van 12 oktober 2020 en afgesloten op 12 november 2020. Van 226 werkgevers ontvingen we een volledig ingevulde vragenlijst. De enquête omvatte in totaal 38 voorgestructureerde vragen (meestal van het type ‘meerkeuzevraag’) waarop de respondenten verplicht moesten antwoorden. De vragenlijst bestond uit de volgende inhoudelijke onderdelen:
- vragen naar *kenmerken van de onderneming/organisatie*: sector, omvang, ligging, actieradius;
  - vragen naar de aanwezigheid en *rekrutering* van paralegals;
  - vragen naar de *functievorming* bij de paralegal: concurrerende profielen, functiebenamingen, functie-inhoud...;
  - vragen naar actuele *ontwikkelingsmogelijkheden* en *toekomstperspectieven* voor paralegals.

⁴⁷ R. BOONE, “Rechtspractici missen nog altijd duidelijk profiel”, *Juristenkrant* 25 juni 2014, 8; R. HOOP, S. LAZEURE en M. VERHEYDE, *Spot on: de paralegal*, 134.

50. Omdat de antwoorden op dit soort vragen zich niet altijd makkelijk laten vatten in vooropgestelde antwoordmogelijkheden of stellingen, beslisten we om voor dit werkgeversgedeelte van het onderzoek ook te kiezen voor een kwalitatieve benadering aan de hand van interviews om de werkgevers de kans te geven wat meer toelichting te geven bij antwoorden die voor ons niet eenduidig waren. Doordat die interviews pas georganiseerd werden ruim na het alumni-onderzoek, konden eveneens de eerder verkregen resultaten uit die enquête aan de werkgevers worden voorgelegd en de tendensen die zich in die enquête aftekenden bij hen worden afgetoetst. Er werden in totaal 28 diepte-interviews afgenomen op basis van een gestandaardiseerde vragenlijst. In eerste instantie werden de werkgevers gecontacteerd die in de online enquête hadden aangegeven bereid te zijn mee te werken aan een interview. Deze interviews werden aangevuld met extra interviews zodat een voldoende spreiding over de sectoren werd gerealiseerd en vooral ook de sectoren aan bod kwamen waarbij na de kwantitatieve enquête extra vragen waren gerezen.
51. De analyse van de resultaten van zowel de online peilingen als de diepte-interviews gebeurde door de vertegenwoordigers van alle hogescholen samen. Voor de kwantitatieve enquêtes konden we een beroep doen op de professionele hulp van een onderzoeker van UC Leuven. De resultaten werden gezamenlijk besproken en geïnterpreteerd om zo samen tot de conclusies in dit boek te komen.

4. LEESWIJZER

52. In het volgende hoofdstuk (hoofdstuk 2) beschrijven we uitvoerig de opzet en de resultaten van de alumni-enquête. Hetzelfde gebeurt in hoofdstuk 3 voor de werkgeversenquête en de interviews. De enquêtes zelf en het voorgestructureerde interview werden helemaal achteraan als bijlagen toegevoegd. In de tekst verwijzen we af en toe naar de nummers van de enquêtevragen uit deze bijlagen. De tekst bevat ook een aantal interne verwijzingen. Elke alinea werd daarom voorzien van een randnummer. Bij een verwijzing naar een andere alinea binnen een hoofdstuk wordt enkel het randnummer vermeld; bij verwijzingen naar andere hoofdstukken wordt het randnummer voorafgegaan door het bedoelde hoofdstuk. Wie niet overstelpt wil worden met massa's cijfers, grafieken en tabellen, kan onmiddellijk doorgaan naar het laatste hoofdstuk (hoofdstuk 4) waarin de voornaamste conclusies van de alumni-enquête, de werkgeversenquête en de interviews met werkgevers geïntegreerd worden toegelicht vanuit het in dit hoofdstuk voorgestelde onderzoeksopzet. Voor de vlotte leesbaarheid werden in dat concluderende hoofdstuk geen grafieken, tabellen of concrete cijfers meer opgenomen.

HOOFDSTUK 2

ALUMNI- ENQUÊTE

1. METHODIEK

1. Het eerste deel van ons onderzoek bestond uit een enquête van de alumni rechtspraktijk zelf. We kozen ervoor om te werken met de alumni die afgestudeerd zijn tussen 2001 en 2020, exact twee decennia afgestudeerden dus, ook al beschikten niet alle hogescholen over alumni(gegevens) voor die jaren.¹ Deze bepaling van de doelgroep laat ons toe ook alumni te bevragen die al wat langer in het werkveld staan, wat uiteraard een invloed kan hebben op hun arbeidsmarktpositie. In totaal ging het om een te onderzoeken alumngroep van 6050 studenten. De meeste hogescholen konden ruim 90% van de omschreven alumni bereiken; twee hogescholen konden enkel recentere alumni bereiken.² Gemiddeld kon bijna driekwart (72,6%) van de respondenten bereikt worden via een actueel e-mailadres.
2. Deze 4393 alumni ontvingen in de week van 23 maart 2020 een e-mail met de vraag onze online vragenlijst in te vullen. Om tot een zo groot mogelijke respons te komen werd bij de inleiding op de enquête vermeld dat onder alle deelnemers 200 filmtickets verloot zouden worden. Als gevolg van de coronamaatregelen werden de filmtickets uiteindelijk vervangen door waardebonnen voor online-aankopen. Deze aankondiging miste zijn effect niet: van de 4393 bereikte alumni startten er 1625 met het invullen van de enquête en 1337 werkten de vragenlijst volledig af. Bij de verwerking van de enquêteresultaten hielden we alleen rekening met deze volledige antwoorden, waardoor N dus gelijk is aan 1337. Met een steekproef van 22% (1337 op de 6050) en een respons van 30,4% (1337 op de 4393) kunnen de resultaten van onze enquête zonder meer als representatief beschouwd worden.

¹ Vier hogescholen konden geen alumnggegevens bezorgen vanaf afstudeerjaar 2001: Arteveldehogeschool (alumni vanaf 2007), PXL (alumni vanaf 2006), HOGENT (alumni vanaf 2004) en Karel de Grote Hogeschool (alumni vanaf 2002).

² Bij HOGENT beschikte men enkel over contactgegevens van de alumni sinds 2018; van de jaren daarvoor konden alleen enkelingen bereikt worden. Bij PXL konden de alumni vanaf 2006 bereikt worden.

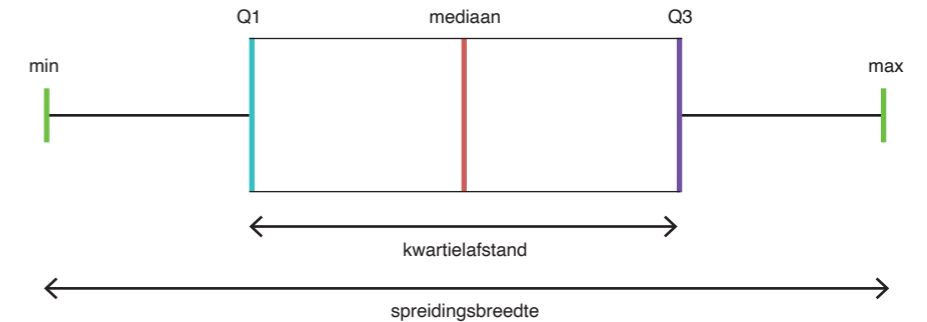
TABEL 2.1

Hogeschool	Aantal alumni	Aantal bereikte alumni	Bereikt/ totaal	Aantal responsen	Responsgraad	R/alumni
Artevelde	561	532	94,8%	133	25,0%	24%
AP	902	819	90,8%	197	24,1%	22%
HOGENT	772	236	30,6%	63	26,7%	8%
KdG	951	677	71,2%	252	37,2%	26%
PXL	883	260	29,4%	108	41,5%	12%
Th. More	561	519	92,5%	155	29,9%	28%
UCLL	961	919	95,6%	215	23,4%	22%
VIVES	459	431	93,9%	214	49,7%	47%
TOTAAL	6050	4393	72,6%	1337	30,4%	22%

- Onze kwantitatieve online vragenlijst werd opgemaakt in het programma LimeSurvey. De enquête bestond uit een lijst met in totaal 55 voorgestructureerde vragen met vastgestelde antwoordmogelijkheden, waarbij de respondent soms de mogelijkheid had om aan te vullen en/of in een toelichting te voorzien.³ Bij sommige vragen was slechts één antwoord mogelijk; bij andere konden meerdere mogelijkheden worden aangeduid. Dat werd telkens duidelijk aangegeven bij de formulering van de vraag. Daarnaast bestond de enquête uit een groot aantal stellingen met een Likertscore (antwoordmogelijkheden 1 tot 10).
- De gegevens werden verwerkt via het programma R door collega José Tummers van de UCLL.⁴ We hebben de resultaten gepresenteerd in grafieken en waar dat nuttig leek in boxplots. We verwijzen ook telkens naar het vraagnummer uit de enquête. Bij de grafieken wordt de n-waarde (= het totale aantal responsen op een bepaalde vraag) meegegeven, maar niet steeds de cijfers. Waar nuttig werden de cijfers opgenomen in de tekst. Omdat niet iedereen veel ervaring heeft met het lezen van boxplots, geven we hierna een kleine toelichting.

- Een boxplot is een zeer bruikbare manier om de verdeling van data erg eenvoudig en visueel weer te geven. Een boxplot bestaat uit vier gelijke delen of kwartielen die telkens 25% van de responsen vertegenwoordigen. Deze kwartielen worden van elkaar gescheiden door 5 punten of waarden: de laagste waarde (of minimum), het eerste kwartiel (= Q1), de mediaan, het derde kwartiel (= Q3) en de hoogste waarde (of maximum).

GRAFIEK 1

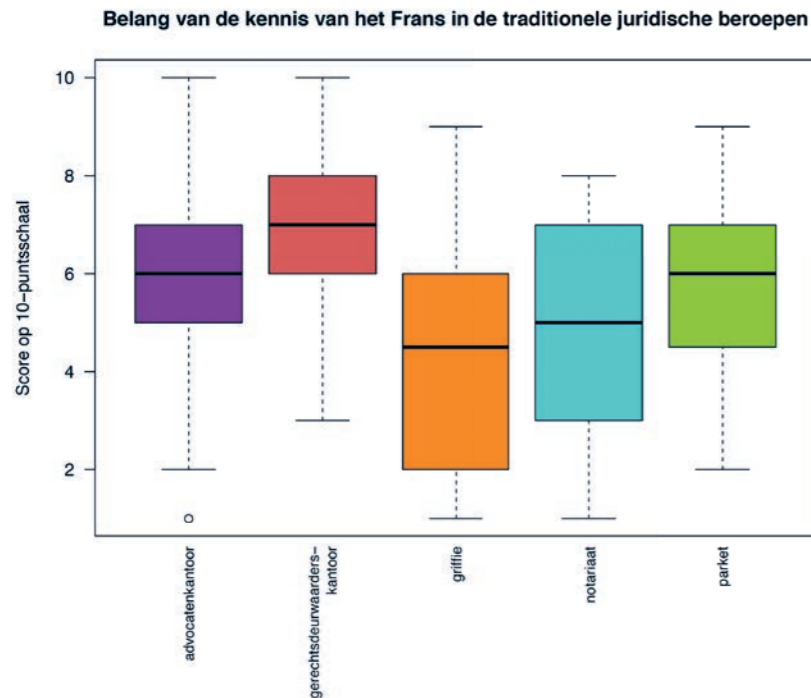

De hiernavolgende boxplots geven de spreiding van de antwoorden op de vraag hoe belangrijk de kennis van het Frans is. We splitsten de responsen op deze vraag op afhankelijk van de sector waarin de respondenten werken zodat we de verschillende boxplots volgens dat criterium kunnen vergelijken. De eerste boxplot (zie grafiek 2) laat de antwoorden zien van de respondenten in de advocatuur. De mediaan (dat is de zwarte streep in het midden van de gekleurde balk) komt overeen met 6. Dit betekent dat de helft van de respondenten op onze Likertschaal van 1 (= totaal onbelangrijk) tot 10 (= heel belangrijk) een cijfer gaven van 6 of meer, en de andere helft een cijfer lager dan 6. De kwartielafstand (= het verschil tussen het eerste en derde kwartiel) is hier ook vrij beperkt: de helft van de respondenten gaf een cijfer tussen 5 (= waarde voor het eerste kwartiel) en 7 (= waarde voor het derde kwartiel). De laagste waarde was 2 en de hoogste waarde 10. Er zit in deze boxplot ook een 'uitschieter', dat is een waarde die zo ver buiten de rest van de waardeset ligt, dat ze door het statistische programma buiten beschouwing wordt gelaten omdat ze anders het totaalbeeld van de boxplot te veel zou vertekenen. Zo'n uitschieter wordt aangegeven met een doorzichtig bolletje.

³ Zie bijlage 1. We verwijzen bij de bespreking van de resultaten telkens naar het nummer van de vraag.

⁴ We willen op deze plaats José nog eens hartelijk danken voor het vele werk dat hij geleverd heeft en vooral het geduld dat hij heeft opgebracht met ons juristen en het geduldig analyseren van onze eindeloze extra vragen.

GRAFIEK 2

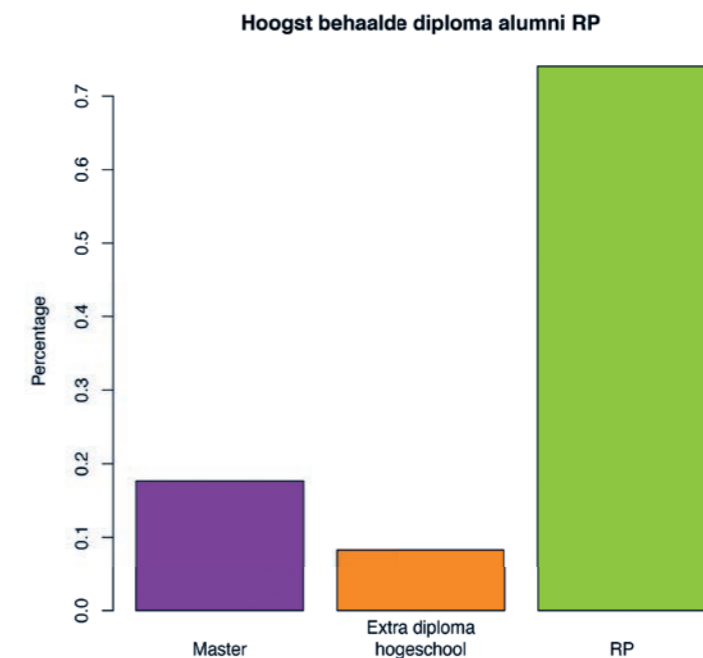

Vergelijken we in grafiek 2 de eerste boxplot met bijvoorbeeld de derde boxplot (de griffie), dan zien we niet alleen dat de mediaan daar lager ligt (met name iets hoger dan 4) maar ook dat de kwartielafstand veel groter is (de helft van de respondenten gaf hier een cijfer tussen 2 en 6). Deze twee vaststellingen laten ons toe te besluiten dat de kennis van het Frans door onze respondenten uit de advocatuur belangrijker geacht wordt dan door onze respondenten die bij de griffie werken.

6. De vragenlijst bestond uit de volgende inhoudelijke onderdelen:
- vragen naar *persoonsgegevens*: geboortjaar, geslacht;
  - vragen naar de *studieloopbaan*: afstudeerjaar, hogeschool, studieduur, gevolgde voor- en/of vervolgopleiding(en) en de beweegredenen daarvoor, al dan niet behaalde diploma's hoger onderwijs, evaluatie opleiding;
  - vragen over de *beroepsloopbaan* en de *functie*: statuut, sector, tewerkstellingsplaats, functiebenaming, anciënniteit/werkervaring, arbeidsverleden;
  - vragen naar de *verantwoordelijkheden en taken* op het werk en de vereiste kennis voor het werk;
  - vragen die peilen naar de *jobtevredenheid* en *kwaliteit* van de arbeid.

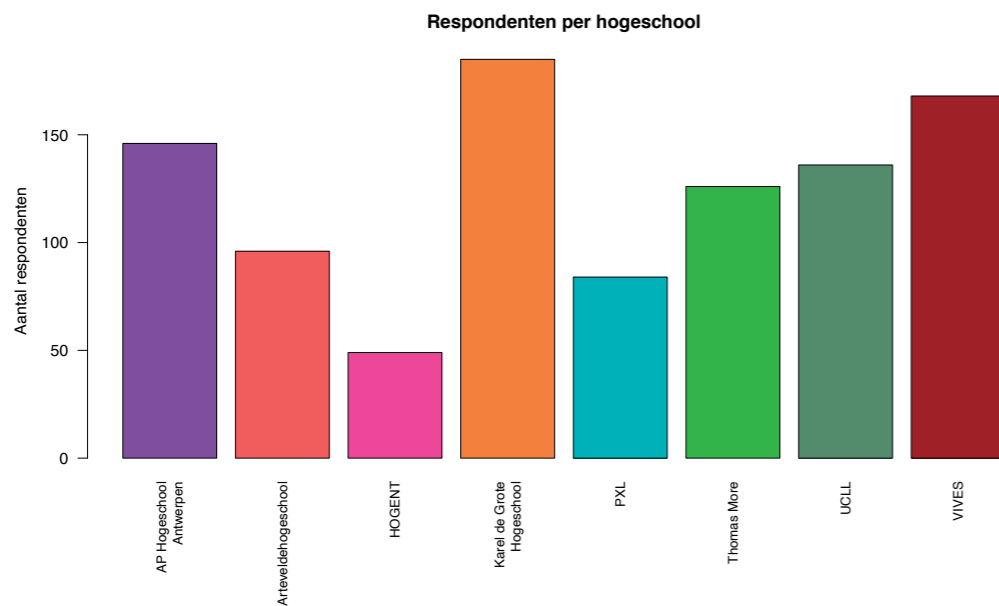
7. Omdat we in dit onderzoek vooral een beeld willen schetsen van de arbeidsmarktsituatie van de paralegal, waaronder we verstaan diegene die als voornaamste diploma het professionele bachelordiploma bedrijfsmanagement, afstudeerrichting rechtspraktijk behaalde, hebben we onze responsen in die zin verder gefilterd. We maken dus een onderscheid tussen de 'pure' paralegals en de anderen. De pure paralegals vormen de respondenten voor wie het hogeschooldiploma rechtspraktijk het hoogste en laatst behaalde diploma vormde. Zij vertegenwoordigen met 990 responsen 74% van onze respondenten. De groep 'anderen' bestaat uit de respondenten die naast het diploma rechtspraktijk ook nog een ander diploma in het hoger onderwijs wisten te behalen: voor 111 onder hen (= 8,3% van onze respondenten) gaat het over een ander hogeschooldiploma dat ze verwierven na het diploma rechtspraktijk; voor 236 respondenten (= 17,7%) gaat het over een masterdiploma (zie grafiek 3).

GRAFIEK 3

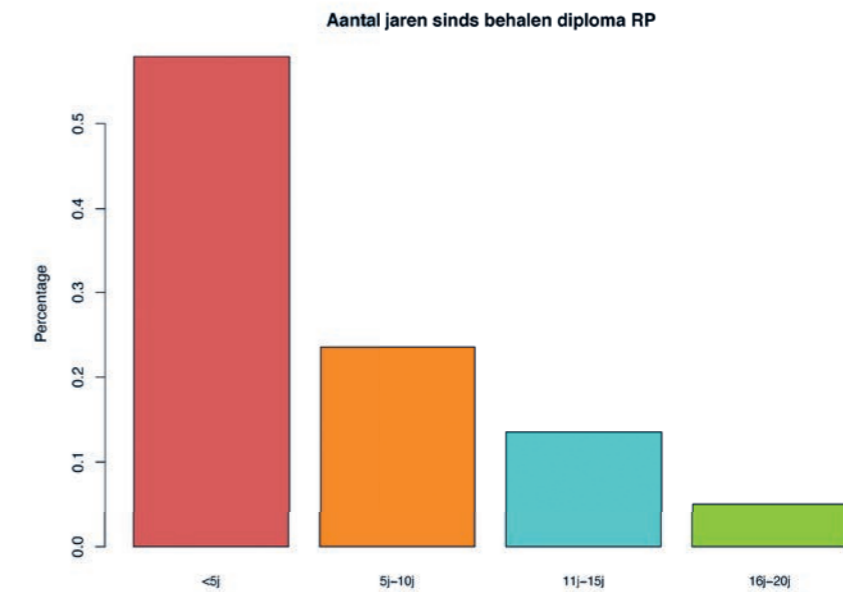
8. Door deze filter verliezen we uiteraard heel wat responsen maar zorgen we er wel voor dat we in onze studie de focus kunnen leggen op de arbeidsmarktsituatie van de alumni die het meest waarschijnlijk ook werkelijk de functie van paralegal uitvoeren, die met andere woorden het werk uitvoeren waarvoor ze werden opgeleid. Van alumni die een masterdiploma of een extra hogeschooldiploma behaalden, kan daarentegen verwacht worden dat zij terechtgekomen zijn in een functie die inhoudelijk en/of qua verantwoordelijkheidsniveau minder representatief is voor een gediplomeerde paralegal. Toch zullen we ook met deze ‘andere’ paralegals later in het onderzoek nog rekening houden, juist met het doel de taakinhouden en verantwoordelijkheden tussen deze twee categorieën te vergelijken (*cf. infra*, nr. 62).
9. Het aantal ‘pure’ paralegals bedraagt 990 (onze n-waarde zal dus doorgaans 990 zijn) en is op een soortgelijke manier verdeeld over de diverse hogescholen als de totale groep respondenten: we zien dezelfde uitschieters zowel naar boven als naar beneden (zie grafiek 4).

GRAFIEK 4

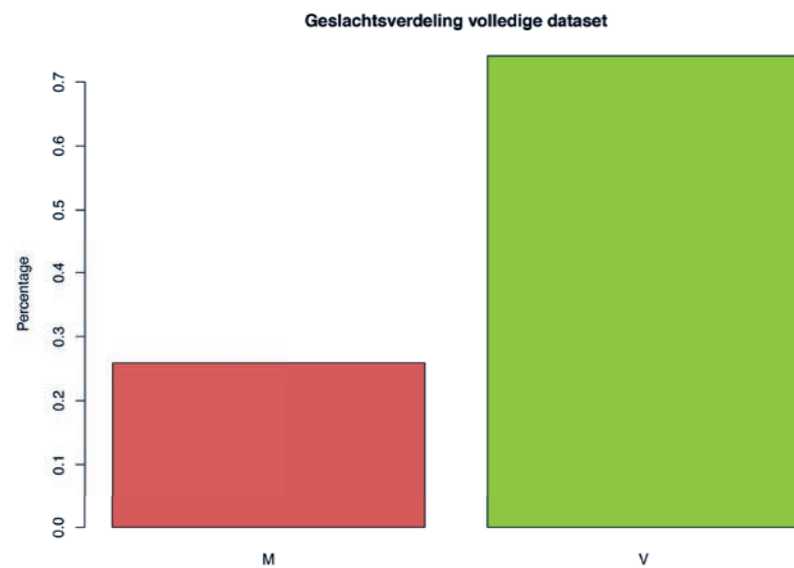
10. Een ruime meerderheid (ca. 80%) van de respondenten behaalde het diploma rechtspraktijk minder dan tien jaar geleden (vraag A1). De door hen opgedane werkervaring zal dus nog eerder beperkt zijn, iets waarmee we rekening moeten houden bij de analyse van de arbeidsmarktpositie (zie grafiek 5).

GRAFIEK 5

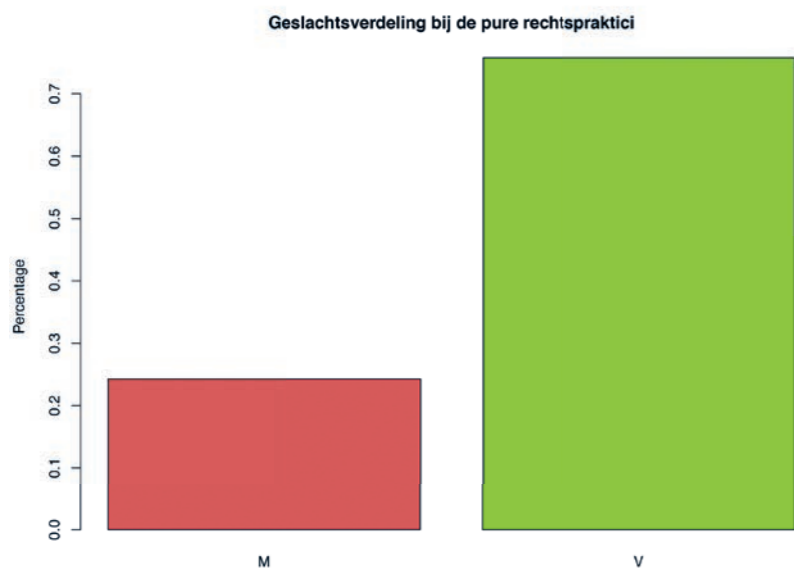

11. Ongeveer driekwart (73,9%) van de respondenten is vrouw, wat niet mag verbazen aangezien ook de studentenpopulatie zelf binnen de opleiding rechtspraak uitgesproken vrouwelijk is (*cf. supra*, hfdst. 1, nr. 13). De geslachtsverdeling binnen de groep ‘pure paralegals’ is identiek (zie grafiek 6 en grafiek 7).

GRAFIEK 6

GRAFIEK 7

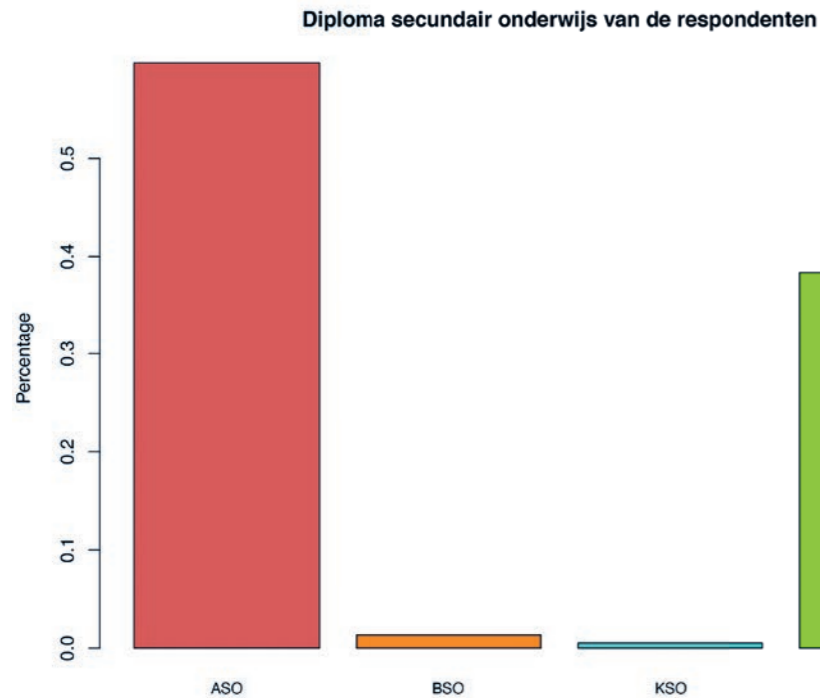
2. BEVINDINGEN

12. In de hiernavolgende alinea's geven we de resultaten weer van onze online enquête. We volgen daarbij de eerder aangegeven inhoudelijke opdeling van onze enquête.

2.1 Studieloopbaan

13. Op het vlak van de studieloopbaan waren wij in eerste instantie benieuwd naar de vooropleiding die de alumni rechtspraak volgden in het secundair onderwijs (vraag A3). Voor een opleiding is het immers belangrijk te weten welke haar instroom is. Hogescholen met hun meer praktisch ingestelde en toepassingsgerichte professionele bacheloropleidingen worden verondersteld vooral een aantrekkingskracht uit te oefenen op (de sterkere) studenten van het meer praktijkgerichte technisch secundair onderwijs (hierna: tso) en minder op die van het algemeen secundair onderwijs (hierna: aso). Zeker voor rechtspraak is deze kennis van belang omdat de afstudeerrichting rechtspraak zich profileert als de meer toepassingsgerichte variant van de academische rechtenopleiding aan de universiteiten (*cf. supra*, hfdst. 1, nr. 4). Verwacht kan dus worden dat de opleiding rechtspraak vooral bevolkt zal worden door tso-studenten met een interesse voor recht en minder door aso-studenten, voor wie de academische rechtenopleiding een eerste optie zou moeten zijn.
14. Qua vooropleiding komen de alumni doorgaans uit een aso- of een tso-opleiding (resp. ca. 58% en 38%; zie grafiek 8). De alumni met een vooropleiding in het bso of het kso zijn echte uitzonderingen en vertegenwoordigen samen amper 2% van de afgestudeerden. Bij de pure paralegals ligt het aandeel tso-instroomers ietsje hoger (40,4% i.p.v. 38,4%) ten opzichte van hun aandeel binnen de totale groep. Het aantal aso-studenten is dus opvallend groot. Blijkbaar kiezen sommigen onder hen toch bewust liever voor een praktijkgerichte eerder dan een academische opleiding (*cf. infra* nr. 20).

GRAFIEK 8

15. We wilden ook graag weten in hoeverre de keuze voor rechtspraktijk een bewuste eerste keuze was bij de ondervraagde alumni. Daarom vroegen we hen of zij al een andere opleiding volgden vooraleer zij startten met de opleiding rechtspraktijk (vraag A4). Maar liefst 44% antwoordde positief op deze vraag. Voor ruim vier op de tien alumni was rechtspraktijk dus niet de eerst aangevatte opleiding in het hoger onderwijs.
16. Slechts één op de tien studenten (10,7%) behaalde ook het diploma van de opleiding die hij volgde vooraleer aan rechtspraktijk te beginnen (vraag A5). In bijna alle gevallen ging het daarbij om een hogeschooldiploma. Van de antwoorden op de open vraag (vraag A7) over welke opleiding het ging, maakten we een woordenwolk (zie grafiek 9). Die laat zien dat het eerdere diploma meestal behaald werd binnen sociaal werk, officemanagement⁵ en in verwante opleidingen binnen bedrijfsmanagement, zoals accountancy-fiscaliteit en financiën en verzekeringswezen. Allicht gaat het om studenten die tijdens die eerste opleiding kennismaakten met het recht en de smaak voor een rechtenstudie te pakken kregen.

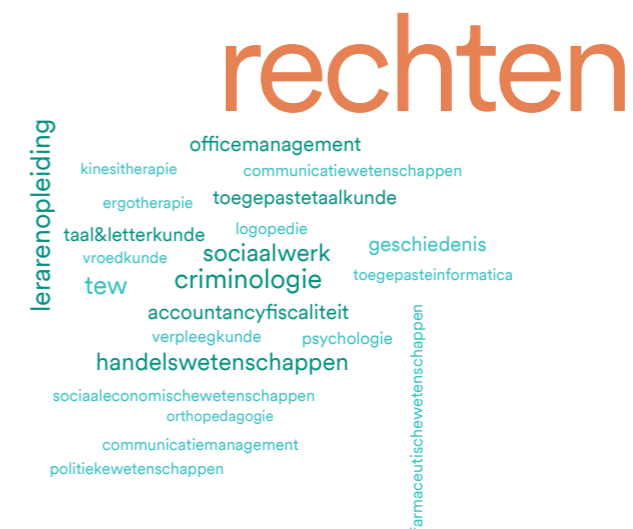
⁵ De opleiding officemanagement werd recent hernoemd naar “organisatie en management”.

GRAFIEK 9

17. Rechtspraktijk is dus over het algemeen geen studie die men volgt als bijkomende studie (en zeker niet als eventuele aanvulling op een universitair diploma), maar blijkt eerder de studie te zijn die na bijsturing als keuze uit de bus komt. Ook aan de respondenten die aangaven niet het diploma behaald te hebben van de eerder gevolgde studie, vroegen we over welke opleiding het ging (vraag A8). In de woordenwolk die we daaruit konden opmaken (zie grafiek 10), springt één opleiding enorm in het oog, namelijk de universitaire rechtenopleiding.⁶ De conclusie ligt dan ook voor de hand: heel wat studenten die afhaakten van de universitaire rechtenopleiding zien de professionele bacheloropleiding rechtspraktijk als een geschikt alternatief. Gesprekken met aspirant-studenten tijdens infodagen bevestigen dat beeld.

GRAFIEK 10

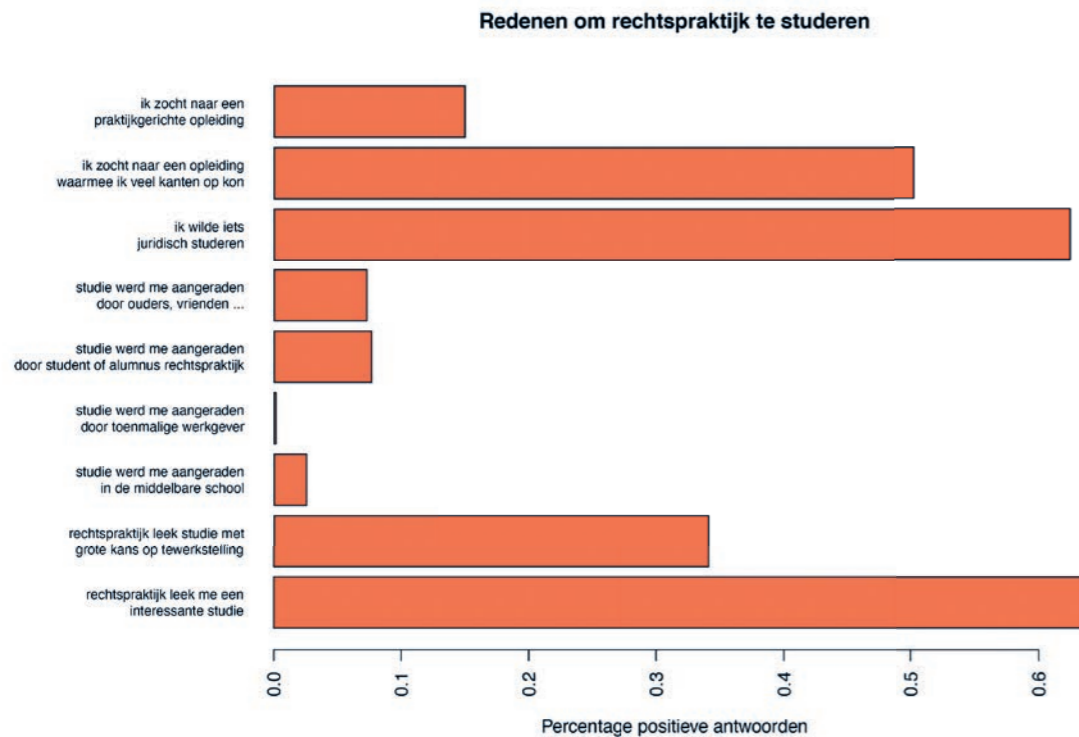

⁶ Andere vaak voorkomende aangevatte maar niet afgeronde vooropleidingen zijn criminologie, andere professionele bacheloropleidingen bedrijfsmanagement, lerarenopleiding, sociaal werk en officemanagement. Dit resultaat bevestigt het beeld dat een eerder onderzoek opleverde (R. HOOP, S. LAZEURE en M. VERHEYDE, *Spot on: de paralegal*, 88).

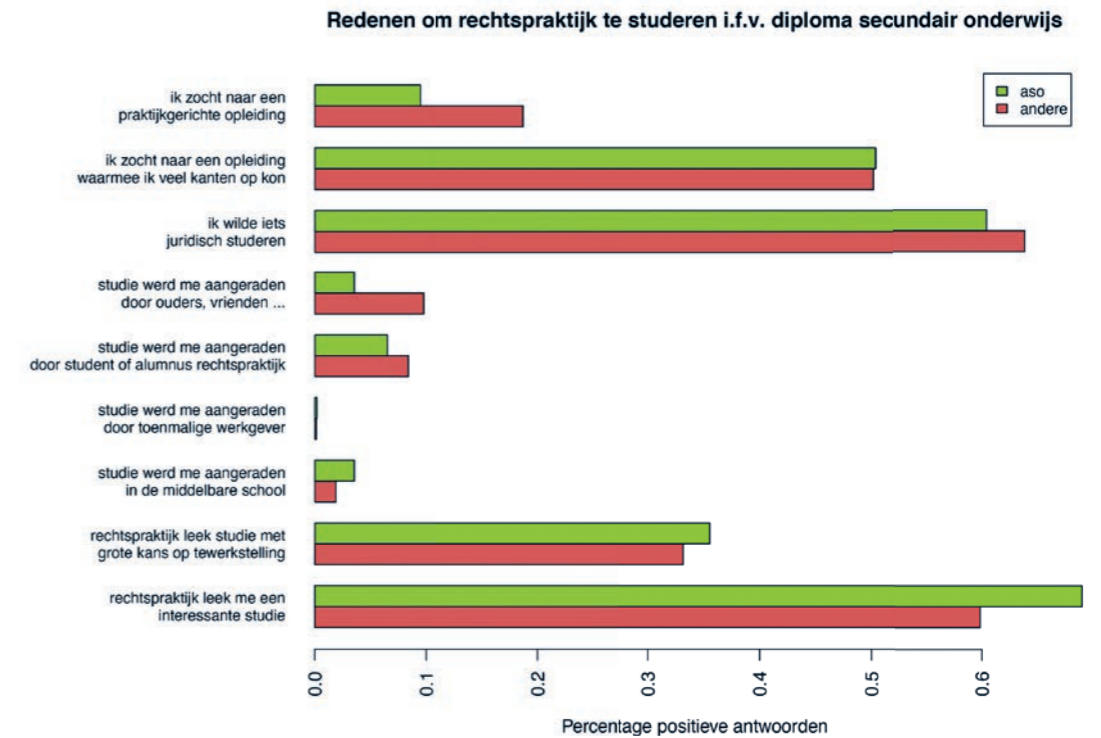
18. De juistheid van die interpretatie wordt ondersteund door de motieven die alumni geven om voor de studie rechtspraktijk te kiezen (vraag A9; zie grafiek 11 en grafiek 12). Ruim 60% van de respondenten (n = 1337) gaf aan 'iets juridisch' te willen studeren en rechtspraktijk als een 'interessante studie' te zien. Rechtspraktijk is dus duidelijk een opleiding voor studenten met een uitgesproken interesse in het recht.
19. Andere overwegingen die belangrijk zijn, zijn de opvatting dat het bij rechtspraktijk om een veelzijdige studie gaat met veel tewerkstellingsmogelijkheden. Die veelzijdigheid verklaart allicht ten dele het succes van rechtspraktijk als bijgestuurde studiekeuze. Het lijkt immers een veilige keuze te zijn waarbij men zijn opties openhoudt en toch vrij zeker is van tewerkstelling. Dat laatste blijkt vooral bij de niet-aso-studenten een rol te spelen.

GRAFIEK 11

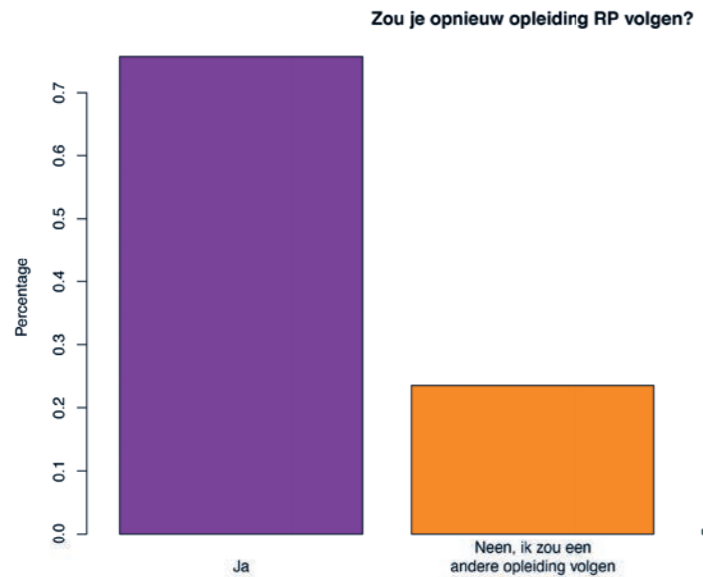
20. Dat rechtspraktijk een praktijkgerichte opleiding is, speelt veel minder een rol: slechts 15% duidde dat aan als een overweging die van belang was. Opmerkelijk is wel dat die praktijkgerichtheid duidelijk belangrijker is voor de aso-studenten. Ook opvallend is dat het onderwijs (school, leerkracht of CLB) de studie rechtspraktijk blijkbaar amper adviseert. De daarop betrekking hebbende stelling scoort bijna als allerlaagste (2,5%). Ook de suggesties van ouders, werkgevers of afgestudeerden rechtspraktijk om rechtspraktijk te gaan studeren – als die suggestie er al is – blijken nauwelijks een rol te spelen.

GRAFIEK 12

21. De meesten blijken ook tevreden te zijn over de gevolgde studies rechtspraak. Driekwart van onze respondenten zou opnieuw voor de opleiding kiezen (vraag A12; zie grafiek 13).

GRAFIEK 13

Op de vraag (vraag A13) voor welke opleiding het andere kwart dan zou kiezen, krijgen we een woordenwolk (zie grafiek 14) te zien die sterke gelijkenissen vertoont met deze die we verkregen bij de analyse van de gevolgde (maar niet afgeronde) vooropleidingen bij studenten die niet onmiddellijk voor rechtspraak kozen (cf. *supra*, nr. 17). Andere managementopleidingen maar vooral ook criminologie en de universitaire rechtenopleiding scoren heel hoog. Naast studenten die voor rechtspraak kiezen nadat ze de universitaire rechtenopleiding probeerden, zien we hier dus ook de omgekeerde beweging: sommige studenten zouden onmiddellijk met de universitaire rechtenopleiding starten. Opvallend is ook dat sommige alumni zich zouden heroriënteren naar een meer ‘cijfergerichte’ opleiding (cf. handelswetenschappen, accountancy-fiscaliteit, financiën en verzekeringswezen).

GRAFIEK 14

22. Tot slot wilden we ook weten of de alumni na hun studies rechtspraak nog verder studeerden (vraag A14; zie grafiek 15). Gelet op de voorgaande resultaten kunnen we immers logischerwijs veronderstellen dat heel wat afgestudeerden misschien toch nog de stap willen zetten naar de master rechten, ofwel omdat ze zich na hun studies rechtspraak voldoende zelfverzekerd en sterk weten, ofwel omdat ze gewoonweg de smaak voor het bestuderen van het recht te pakken hebben. Ongeveer de helft (51%) van de ondervraagde alumni (n = 1337) studeerde daadwerkelijk nog verder. Het blijkt bovendien om een stijgende tendens te gaan. Het aantal verderstudeerders ligt immers significant hoger bij de recentere alumni dan bij de langst afgestudeerden: bij de recentste lichting (< 5 jaar afgestudeerd) gaat het over 55%, bij de oudste lichting (> 15 jaar afgestudeerd) is dat nog beperkt tot 38%.